

The Prague-podebrad period of Volodymyr Yakovych Shevchenko's Life (1926–1934)

Olha Je. Zubko

Vasyl Stus' Donetsk National University

PhD. (History), Senior Lecturer (Ukraine)

email: zubkoolga5@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7052-1472>

Researcher ID Web of Science: <https://www.webofsciences.com/wos/author/rid/ACP-6458-2022>

Anatolii P. Kotsur

Taras Shevchenko National University of Kyiv

Dr (History), Professor (Ukraine)

email: KotsurAP@meta.ua

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-7015-8052>

Researcher ID Web of Science: B-8484-2019

Scopus ID: 57203395714

Abstract

The purpose of the article is to reconstruct the biography of the head of the "Czechoslovakian intelligence point" of the SC UPR in exile in 1926–1934, Volodymyr Yakovych Shevchenko, and to analyze the reasons why the "Czechoslovak intelligence point" could not function at full strength. **The research methodology** is based on the principles of certainty, specificity, recognizability, causality, involving such methods of research into the life and activities of the Ukrainian emigration community in interwar Czechoslovakia as reading into emigration texts (research reflections on the circumstances and conditions under which this or that information was presented in the text); focusing attention on emigration behavior and consciousness (verbal reproduction (verbal reconstruction) of an "active emigrant" who, on the "life-event scene" under given circumstances (temporary, political), vividly illustrates the situation in which he finds himself; who constructs various social roles together with other refugees and fulfills them himself); dialogue with the emigrant using his ego-documents (biographies, memoirs, diaries, letters), research transliteration of the emigrant's thoughts and words (research concern, empathy, and sympathy), comparison or selection by the researcher of excerpts of texts related to the topic, which are structured according to "facts", "contexts", "subjective significance for the emigrant" for analysis of the received formalized material from the point of view of repeatability of information. **The scientific novelty** lies in the introduction into scientific circulation of information about the Prague-Podebrady period of Volodymyr Yakovych Shevchenko's life; the ways, methods and forms that he used in the development of the "Czechoslovakian intelligence point". **Conclusions.** The life and activities of Volodymyr Yakovych Shevchenko in 1923(1924)–1934 in the interwar Czechoslovakia are a vivid illustration of the impossibility of cooperation and coexistence between the Wennerites and the Shapovalovites in the territories of this country, which made the work of the intelligence officer impossible. In addition to ideological differences, it was necessary to take into account the achievements of the interbellum period - scientific and technological progress and the cultural revolution, a period when for the once again in the history of mankind life really improved. Under such conditions, the majority of Ukrainian immigrants, former soldiers and participants in the National Liberation Struggle of 1917–1921, tried to realize themselves professionally and socially outside the boundaries of intelligence and counterintelligence.

Keywords: Ukrainian emigration, interwar Czechoslovakia, intelligence, counterintelligence, state center of the UNR in exile, military intelligence services, Volodymyr Shevchenko.

Працько-підєбрадський період життя Володимира Яковича Шевченка (1926–1934 рр.)

Ольга Зубко

Донецький національний університет імені Василя Стуса

кандидат історичних наук, старший викладач (Україна)

email: zubkoolga5@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7052-1472>

Researcher ID Web of Science: <https://www.webofsciences.com/wos/author/rid/ACP-6458-2022>

Анатолій Коцур

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

доктор історичних наук, професор (Україна)

email: KotsurAP@meta.ua

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-7015-8052>

Researcher ID Web of Science: B-8484-2019

Scopus ID: 57203395714

Анотація.

Метою статті є реконструювання біографії керівника «чехословацького розвідпункту» ДЦ УНР в екзилі в 1926–1934 рр. Володимира Яковича Шевченка та аналіз причин, через які «чехословацький розвідувальний пункт» не зміг функціонувати на повну силу.

Методологія дослідження базується на принципах визначеності, конкретності, пізнаваності, причинності із залученням таких методів дослідження життя та діяльності української еміграційної спільноти в міжвоєнній Чехословаччині як вчитування у еміграційні тексти (дослідницькі роздуми про те, за яких обставин та умов подана в тексті та або інша інформація); фокусування уваги на еміграційних поведінці та свідомості (вербальне відтворення (вербальна реконструкція) «емігранта активного», котрий на «життєво-подієвій сцені» за заданих обставин (тимчасових, політичних), яскраво ілюструє ситуацію, в якій опинився; котрий конструює разом з іншими біженцями різні соціальні ролі і сам виконує їх); діалог з емігрантом за допомогою його емо-документів (біографій, мемуарів, щоденників, листів), дослідницька транслітерація думок та слів емігранта (дослідницькі небайдужість, емпатія та співпереживання), співставлення або виділення дослідником уривків текстів, дотичних до теми, які структуруються за «фактами», «контекстами», «суб'єктивною значущістю для емігранта» для аналізу отриманого формалізованого матеріалу з погляду повторюваності інформації. **Наукова новизна** полягає у введенні до наукового обігу інформації про празько-подоєбрудський період життя Володимира Яковича Шевченка; шляхи, методи та форми, які він застосовував при розбудові «чехословацького розвідпункту».

Висновки. Життя та діяльність Володимира Яковича Шевченка в 1923(1924)–1934 рр. у міжвоєнній Чехословаччині – яскрава ілюстрація неможливості співпраці та співжиття уенерівців й шаповалівців на теренах цієї країни, що й перешкоджало роботі розвідника. Окрім ідеологічних розбіжностей доводилося рахуватися зі здобутками доби інтербелуму – періоду науково-технічного прогресу й культурної революції, коли вчергове в історії людства реально поліпшився побут. За таких умов більшість українських вихідців, колишніх вояків учасників національно-визвольних змагань 1917–1921 рр., намагалася реалізувати себе фахово та соціально поза межами розвідки та контррозвідки.

Ключові слова: українська еміграція, міжвоєнна Чехословаччина, розвідка, контррозвідка, державний центр УНР в екзилі, військові спецслужби, Володимир Шевченко.

Постановка проблеми. Необхідність розвідки та контррозвідки обумовлена забезпеченням національної безпеки та захисту інтересів держави: розвідка дозволяє отримувати інформацію про потенційні загрози та ворожі наміри, а контррозвідка – запобігати цим загрозам та захищати державні таємниці. Історія розвідки та контррозвідки в Україні починається в добу національно-визвольних 1917–1921 рр. Перший підрозділ загальнодержавної зовнішньої розвідки для проведення розвідувальної роботи щодо активно діючих проти УНР ворогів, а також стосовно країн – потенційних супротивників і можливих союзників офіційно постав 24 січня 1919 р.

Опинившись за межами України внаслідок поразки Української революції, українська військова спецслужба змушена була скоригувати свою роботу. Головну увагу було сконцентровано на здобутті об'єктивних відомостей про військове й політичне життя в УРСР/УРСР з метою вироблення адекватної тактики подальшої боротьби. В умовах відносної ізоляції, нелегального становища Державного центру УНР в екзилі, активної протидії радянських спецслужб і відповідних органів деяких країн перебування та й, зрештою, глибокої конфліктності та політичної боротьби в середовищі самої української еміграції, така діяльність забезпечувалася виключно в співпраці зі спецслужбами інших країн. Втім, і про це треба відверто сказати, у досліджуваний період спецслужби ДЦ УНР не були і не могли бути самодостатніми через низку об'єктивних та суб'єктивних причин. За рівнем співпраці з розвідкою екзильного уряду першість протягом усього досліджуваного періоду утримували спецслужби Польщі. Це стосується і практичної допомоги в організації уенерівських спецслужб, і співпраці в окремих розвідувальних пунктах на кордоні Польщі та УСРР, і використання спільної агентури, тощо, та й, зрештою, фінансування, яке надавала «Двуйка» (Сідак, 2002).

Українську «Sekcja Drugi» в 1926–1928 р. очолював полковник Микола Чеботарів (1894–1972), а з 1928 р. по 1936 р. – генерал Всеволод Змієнко (1886–1938). Більшість її співробітників працювала поза штатом («на місцях»). До роботи військової спецслужби пряме відношення мали багато унерівських діячів, здебільшого колишніх вояків Армії УНР, до усього активно сприяли спецслужбам голови та провідні діячі товариств колишніх вояків Армії УНР на Балканах, в Туреччині, Румунії.

Розбудувати розвідувальний пункт і налагодити його роботу в міжвоєнній Чехословаччині було доручено сотнику Володимиру Яковичу Шевченку – керівнику сектору досліджень «Наступ» Генерального штабу Військового міністерства Державного центру УНР в екзилі, студенту-подебрадцю в 1926–1930 рр. «Ви на Чеському терені, – писав Шевченку генерал Змієнко 18 квітня 1929 р. – плаваєте як риба в воді, зазнайомлені з місцевими тертями, певно маєте оцінку осіб тамошньої української еміграції, знаєте політичні їхні симпатії та антипатії, як рівно ж хто стоїть позаду тих чи інших організацій, хто працює на користь ворогів наших...». (Сідак, 2002).

Аналіз джерел та новітніх досліджень. На сьогодні серед змістовних праць, які комплексно висвітлюють діяльність розвідки й контррозвідки ДЦ УНР саме в 1925–1938 рр., тобто в нових (еміграційних) умовах, – дві монографії та одне дисертаційне дослідження.

Першою є монографія засновника наукової школи з вивчення історії розвідки та контррозвідки України (Національна академія Служби безпеки України), генерал-лейтенанта Володимира Сідака (1938–2019): «Спецслужби держави без території: люди, події, факти». (Сідак & Вронська, 2003), у якій активізація діяльності унерівської еміграції пов'язується з поверненням до влади в 1926 р. Ю. Пілсудського та його дозволом утворити Генеральний штаб Міністерства військових справ ДЦ УНР. В монографії вказано, що структурно Генеральний штаб складався з трьох секцій: перша здійснювала перереєстрацію колишніх військових Армії УНР та займалася організаційною розбудовою майбутнього війська; друга проводила розвідувальну та контррозвідувальну діяльність, поширювала на території УСРР/УРСР агітаційну літературу, третя (пропагандистська) виготовляла агітаційну літературу. Головною метою розвідувальної роботи ДЦ УНР у 1925–1938 рр., на думку дослідників, було використання здобутої інформації для підриву існуючої в Україні радянської системи.

Другою є спільна монографія румунського дипломата Вадима Гузуна та українського історика Валерія Власенка, що висвітлює діяльність «румунського розвідпункту» крізь призму життя лідера української еміграційної спільноти в цій країні – Гната Порохівського (1888–1952). (Guzun & Vlasenko, 2016).

Дисертаційне дослідження кам'ячанки Лариси Підгірної «Діяльність нелегальної резидентури «Стамбульська платформа» Державного центру УНР в екзилі (1929–1935)» натомість інформує про діяльність «турецького розвідпункту» крізь призму життя лідера української еміграційної громади Стамбула – Володимира Мурського (1888–1935). (Підгірна, 2025).

Спеціальні наукових праць з історії та діяльності «чехословацького розвідпункту» ДЦ УНР в екзилі не має. Дотичними до теми є: дисертаційне дослідження Олександра Лісова «Новітня вітчизняна історіографія створення та діяльності розвідки і контррозвідки України у 1917–1991 рр.»; наукова розвідка Івана Гоменюка «Фронт без окопів»; Матеріали Міжнародної наукової конференції «Історико-культурний феномен Української господарської академії в Подебрадах»; статті О. Кравчука та Н. Кузьмінець; О. Мельничука та О. Кравчука; О. Сухобокової; В. Очеретяного.

У дисертаційному дослідженні Олександра Лісова вказано, що історіографію розвідувальної та контррозвідувальної діяльності ДЦ УНР в екзилі у вузьких хронологічних межах (1925–1936 рр.) становлять дослідження з історії українських військових формувань інтернованих у таборах Польщі, Румунії та Чехословаччини. Оскільки саме тут спецслужби здійснювали комплектацію кадрів та розбудовували агентурну мережу. (Лісов, 2016).

У науковій розвідці Івана Гоменюка «Фронт без окопів» проаналізовано не тільки роботу української розвідки в еміграційних умовах в декількох країнах Європи та на території Волині і УСРР у 1921–1937 рр., а й подано, зокрема, організаційну структуру сектору «Наступ». (Гоменюк, 2025).

Матеріали Міжнародної наукової конференції «Історико-культурний феномен Української господарської академії в Подебрадах» (Харків–Київ–Прага 25 листопада 2022р.) в свою чергу є найновішими матеріалами з історії та діяльності Української господарської академії в Подебрадах. (Аксьонова, Н. & Хланьова, Т. & Величко, Г. (ed.), 2025). В них констатується: діяльність цього технічного вищого навчального закладу була скерована на майбутнє України і це з урахуванням науково-технічного прогресу та культурної революції доби інтербелуму. Тому Академія «розбудувала» свій навчальний процес з урахуванням як українських (майбутніх), так і світових технічних запитів, беручи до уваги гендерну та вікову категорію власних студентів –

здебільшого чоловіків від 18 до 45 років, котрі, незважаючи на усілякі перешкоди, намагалися набутися високого соціального статусу як безпосередньо в Чехословаччині, так і в майбутньому в Україні.

Українській господарській академії в Подебрадах присвячена і стаття О. Кравчука та Н. Кузьмінець «Президент Чехословаччини Томаш Гарріг Масарик і утворення Української господарської академії». (Кравчук & Кузьмінець, 2022), в якій висвітлено організаційну розбудову УГА в рамках концепції політики підтримки Т. Г. Масариком емігрантів з теренів монархії Романових.

У статті В. Виздрика та К. Курилишина «Український громадський комітет у 1918–1921 рр. (За матеріалами періодичного видання «Діло»)» подано розгорнутий аналіз діяльності Українського громадського комітету щодо соціального забезпечення, правового захисту та медичної допомоги українським військовополоненим, інтернованим солдатам та інвалідам війни, що допомогло у відповіді на питання чому вояки-прихильники ДЦ УНР в екзилі, попри ідеологічні розбіжності, і в подальших роках зверталися по допомогу до УГК (Виздрик, В. & Курилишин, К., 2022).

О. Мельничук та О. Кравчук прорецензували енциклопедичний словник мистецького, культурного і громадського життя української еміграції в міжвоєнній Чехословаччині «Україна поза Україною», котрий впорядкувала О. Пеленська. (Мельничук & Кравчук, 2019).

О. Сухобокова зосередилася на розгляді питань створення Соціалістичної Ліги нового Сходу та Українського культурно-освітнього осередку в Чехословаччині у 1920-х рр. (Сухобокова, 2010; 2018), що проілюструвало не тільки сильні позиції есерів у еміграційному українському осередку зокрема, а й ідеологічну неможливість співпраці між есерами та радикал-демократами загалом.

У статті В. Очеретяного «Міжнародно-інформаційна діяльність дипломатичної місії УНР у Празі 1921–1923 рр.» (Очеретяний, 2019) натомість висвітлено роботу українських дипломатів щодо забезпечення продовольчої безпеки, поставки зброї та підтримки на міжнародно-політичній арені. Вона фактично – нагадування сучасникам, за що сьогодні вмирають українські військові й якому ворогу вони протистоять.

Отже, діяльність «чехословацького розвідпункту», як і біографії його очільників зі співробітниками, – на теперішній час поза фокусом уваги українських і закордонних дослідників.

Мета статті. Метою статті є реконструювання біографії керівника «чехословацького розвідпункту» ДЦ УНР в екзилі в 1926–1934 рр. та аналіз причин, через які «чехословацький розвідувальний пункт» не зміг функціонувати на повну силу.

Виклад основного матеріалу. У міжвоєнній Чехословаччині, на теренах якої на початку 1920-х знайшли притулок близько 20 000 українських вихідців, «в одному човні» опинилися представники різних політичних угруповань: монархісти (гетьманці), націоналісти, ліберал-демократи (уенерівці) та соціалісти (шаповалівці). І хоча «Празький петлюрівський центр» (49 осіб) (Стрілець, 2002) був представлений відомими «іменами» – Максимом Славінським (1868–1945), Олександром Лотоцьким (1870–1939), Олександром Шульгиним (1889–1960), Андрієм Яковлівим (1872–1955), Костянтином Мацієвичем (1873–1942), Федором Слюсаренком (1886–1958), Зінаїдою Мірною (1873–1950), Іваном Мірним (1872–1937), Борисом Лисянським (1892–1952), Євгеном Гловінським (1894–1964), Агенором Артимоновичем (1879–1935), Леонідом Білецьким (1882–1955), Федором Гулюю (1890–1953), Мироном Дольницьким (1892–1968), Софією Русовою (1856–1940), Оттоном Ейхельманом (1854–1943), Аркадієм Животком (1890–1948), Галиною Мазуренко-Боголюбовою (1901–2000), Степаном Сірополком (1872–1959), Маркіаном Терлецьким (1855–1963), Миколою Тимченком (1882–1956), Федором Швецем (1882–1940), Сергієм Шелухиним (1864–1938), Якимом Яремою (1884–1964), Аполінарієм Маршинським (1865–1929), Трохимом Пасічником (1896–1968), Всеволодом Петрівим (1884–1948), Степаном Ріпецьким (1894–1986), Степаном Риндиком (1887–1972), Федором Шешком (1877–1944)) – він поступався у впливовості шаповалівському Українському громадському комітету.

Вагомо й те, що уенерівські позиції не поділяла й більшість студентів-наддніпрянців Української господарської академії в Подебрадах. І це попри те, що усі вони були колишніми вояками Армії УНР. Українська молодь, опинившись за кордоном у «науково-технічні двадцяті», натомість прагла не так воювати, як фахово та соціально реалізуватися.

Менша впливовість уенерівців в українському еміграційному осередку пояснювалася не тільки ідеологічними розбіжностями, а й їх ставленням щодо власного перебування у міжвоєнній ЧСР. Для прихильників Симона Петлюри міжвоєнна Чехословаччина була лише проміжним етапом (проміжною країною) на шляху до визнання гегемонії ліберал-демократизму західноєвропейською та північноамериканською демократіями.

Розвідпункт у Чехословацькій республіці в 1926–1934 рр. випало розбудовувати харків'янину (с. Пісочин Харківського повіту Харківської губернії) Володимирі Шевченку. Людині,

котра несла в собі відбиток історичної та культурної доби, а, отже, вийшла на арену громадського життя політично свідомою особистістю.

Офіційна біографія Володимира Яковича Шевченка – дуже лаконічна. У «Curriculum vitae» він відзначав, що в 1916 р. закінчив 8 класів 2-ї Харківської державної гімназії. А у жовтні того ж року потрапив до війська як студент 1 курсу фізико-математичного факультету Харківського університету та був скерований до студентського батальйону в м. Царицин. (За іншими даними Шевченко був студентом Ново-Олександрівського інституту сільського господарства і лісоводства). У грудні 1916 р. потрапив до Одеської Сергіївської військової артилерійської школи, яку закінчив у липні 1917 р. Встиг відзначитися на Південно-Західному фронті. У січні 1918-го в Києві вступив до 72-го окремого важко-польового артилерійського дивізіону. Однак після того, як цей дивізіон саморозпустився та «збільшовичився», повернувся додому. «При навалі большевиків у грудні 1918 р. я був мобілізований Директорією УНР і відірваний від науки, щоб збройно боронити здобутки крівавиці селянина на землі і всієї Української Нації в своїй Молодій Державі». (Коваль & Моренець & Юзич, 2020, с. 331).

А ось про перебіг життя Володимира Шевченка в 1919–1920 рр. свідчить вже його колега – сотник Леонід Бачинський (1896–1989). Він вказує, що в квітні–травні 1919 р. Шевченко – учасник позиційної боротьби над річкою Збруч та бою під містечком Шатавою у складі Синього полку 3-ї (Залізної) дивізії. «А під Купелем, Базалією та Красиловим у тому ж році воював у складі Запорозької групи». (Бачинський, 1966, с. 25).

У 1919–1920 рр. Володимир Шевченко: учасник літнього походу на Київ об'єднаних українських армій (липень–вересень 1919 р.); вояк окремої кінно-гірської батареї Запорозького корпусу (жовтень–листопад 1919 р.); командир кінного полку Гайсинсько-Брацлавської повстанської бригади отамана Ананія Волинця (1894–1941); тимчасово виконуючий обов'язки командира 3-ї легкої кінної батареї 9-го гарматного куреня 3-ї Залізної дивізії (з 23 жовтня по 21 листопада 1920 р.).

Після виходу за кордон (1921–1922 рр.) перебував у таборах Ланцута та Каліша (Польська республіка). У Ланцуті Володимир Якович – командир батареї 3-ї запасної стрілецької бригади. А у Каліші – лектор теорії артилерії Спільної юнацької школи (до січня 1922 р.), член комісії з перекладу підручника артилерії Гонорової ради 3-ї Залізної дивізії та член Гонорового суду 3-ї гарматної бригади цієї ж дивізії.

Саме тут у Польщі розпочалися його непрості співпраця з Миколою Юхимовичем Чеботарівим (1884–1972) – керівником української розвідки до 1928 р. У поле зору Чеботаріва Шевченко потрапив як випускник академічних курсів Генерального штабу Армії УНР (закінчив у червні 1922 р.) (СЗРУ. Персоналії, 2025). Шевченко мавив здобути вищу освіту в одній з європейських Військових академій, чим й вирішив скористатися Чеботарів. Обіцяючи сприяння та підтримку в цьому питанні, він не тільки інформував та наставляв (щодо налагодження контактів із симпатиками уєнерівської спрямованості, підготовки їх до рішучих дій в перспективі; виявлення лояльності кандидатів до еміграційних уєнерівських угруповань; пошуку ймовірного компромату на діючих членів громади; дискредитаційної, розкладової роботи проти політичних опонентів в еміграційному середовищі; здійснення пропагандистських заходів серед української еміграції загалом; боротьби з агентами ДПУ у власних лавах, виявлення їх у середовищі інших політичних еміграційних угруповань), а й намагався «використати» Шевченка як особистого інформатора.

Маємо дві дати переїзду Володимира Яковича з Каліша до Подебрад: 1923 р. та 1924 р. Перша дата подається Службою зовнішньої розвідки України: «Із 1923 року жив у Чехословаччині». (СЗРУ. Персоналії, 2025). Друга обґрунтовується тим, що вже 9 липня 1924 р. Шевченко учасник 2-го звичайного з'їзду Центрального союзу українського студентства (ЦеСУСу) (Коваль & Моренець & Юзич, 2020, с. 332).

Переїзд Володимира Яковича з Польської Республіки до міжвоєнної Чехословаччини відбувся, як і в більшості калішчан, за допомогою «зеленої візи». Спершу сотнику довелося залізницею добиратися до Кракова, звідти до Нового Сончу, далі – пішака Карпатами через «Бабину гору» до кордону. А потім пересідати вже на потяги, що курсували через Ораву та Кежмарок на Тврдошін або Брно, звідки було зручно добиратися до чехословацької столиці. Дотримуємося думки, що, діставшись до Праги, Володимир Шевченко скористатися допомогою шаповалівського Українського громадського комітету (1921–1925) аби закріпитися в цій країні.

Як саме та де проживав Володимир Якович у 1923–1924 рр. на чехословацьких теренах – достовірно невідомо. Швидше за все, як і більшість українських вихідців, у дешевшому Празькому передмісті. Відсутня інформація і про те, чим саме заробляв на прожиття. В цьому питанні виходимо з того, що як керівник нелегального розвідпункту Шевченко отримував заробітну плату в розмірі 300 польських злотих.

Для міжвоєнної Чехословаччини це була досить пристойна сума, бо польський злотий, що постав 29 квітня 1924 р., у міжвоєнний час був однією із найстабільніших валют. Його курс до

.....
американського долару тримався в межах 4–5:1 до 1938 р. Тільки в 1926 р. через травневий переворот курс польського златого сягнув 11–13 злотих за 1 долар. Отже, 300 польських злотих дорівнювало 40–60 американським доларам (Зубко & Коляструк, 2023, с. 132).

Тоді як офіційний курс чехословацької крони до американського долара в 1923–1933 рр. становив: 100:3, тобто три долари дорівнювали ста кронам (Зубко, 2010, с. 85). А 300 польських злотих дорівнювали 3 600 чехословацьких крон. Фактично, це була заробітна плата чехословацьких військових: капітана військового штабу – 2 653 крон, штатного офіцера у міністерстві – 3 765 крон. (Зубко & Коляструк, 2023, с. 134).

Сума, ще раз наголосимо, – достатня для прожиття у 1920-х з урахуванням наступних цін: 3 крони 30 гелерів коштував літр молока, 3 крони 20 гелерів літр пива, 8 крон 45 гелерів – один кілограм пшеничного борошна, 23 крони – один кілограм свинини, 48 крон 80 гелерів – один кілограм вершкового масла. Чоловіче взуття можна було придбати за 210 крон. Вартість квитка до театру становила 10 крон, за чоловічу стрижку в перукаря потрібно було заплатити 4 крони. (З історії Закарпаття, 2022).

Достовірно відомо інше: у 1923–1924 рр. разом із сотником Іваном Орлом-Орленком (1896–?) Володимир Якович працював над проектом мілітарної підготовки української еміграції в цілому. Проект був підтриманий генералом-хорунжим М. Капустянським (1879/1881–1969) і переданий на розгляд фахівців Генерального штабу УНР. (Визвольні змагання, 2003, с. 272).

В листах полковника Чеботаріва до сотника Шевченка за 1924 р. – здебільшого обговорення питання можливого навчання у Військовій академії Королівства Італія. Однак у листі від 12 травня знаходимо констатацію Миколою Юхимовичем цілковитої неможливості співпраці ліберал-демократів з соціалістами (нагадуємо, однієї з причин того, чому розбудова розвідувального пункту не вийшла): «...Аналізуючи не тільки ролі окремих осіб, а і тактику наших політичних партій, приходиш до висновку, що всі вони, борючись за Самостійну Україну, в останній період боротьби, самі не були глибоко переконаними самостійниками. Візьміть бувших с[оціалістів]-ф[едералістів], теперішніх радикалів. Так, люди освічені, чесні і свідомі патріоти, але хіба це борці, хіба це люди практики, хіба в них мається воля державника, без котрої не може бути всякий державний муж? Це люде компромісові, котрі врешті можуть погодитися і на культурну автономію при відповідних умовах. А яку роль вони грали і грають зараз? с[оціал]-демократи і с[оціалісти]-ре[волюціонери], у котрих на першому плані були соціальні питання, і котрі більше працювали для «історії», а не для здійснення Самост[ійної] Укр[аїни]. І коли придивитися до кожного зокрема, то, віддаючи їм належне значення, приходиш до переконання необхідності утворення сильної групи самостійників, котра б при деяких умовах, і де б то хто з неї не був, мусила б гостру провадити боротьбу за Самостійну Україну». (Визвольні змагання, 2003, с. 192–193).

У 1925 р. перед Шевченком постають інші завдання: підготовка до створення Товариства колишніх вояків армії УНР у ЧСР (гуртуванням симпатиків ДЦ УНР в екзилі); таємний нагляд за Олександром Шаповалом (1888–1972) – гетьманцем і завідувачем бібліотеки УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі – та пошук майбутніх резидентів серед членів Управи ЦеСУСу.

Якщо з гуртуванням симпатиків та пошуком резидентів – цілком зрозуміло, то таємний нагляд над Олександром Андрійовичем Шаповалом пояснювався необхідністю контролю ситуації напередодні створення у міжвоєнній ЧСР Українського національного об'єднання (УНО). Його створення – ініціатива Молодіжної ліги українських націоналістів. Тоді як колишній військовий комісар Директорії (спершу есер, а згодом гетьманець), мав чималий авторитет серед еміграційної молоді, до усього українська еміграційна спільнота в Празі та Подебрадах була обізнана про листування між О. Шаповалом й ідеологом монархістів В. Липинським (1882–1931). До празької УДРП у серпні 1925 р. «приєдналися» Український Військовий Союз, Союз українських хліборобів в ЧСР. 13 листопада 1925 р. була навіть прийнята політична платформа запропонованої організації, проект якої розробляли представники празької УРДП. Однак сторони, вчергове, через ідеологічні розбіжності, не досягли згоди.

Володимир Якович Шевченко – студент УГА в Подєбрадах (1926 р.)

У 1926 р. Володимир Якович став студентом агрономічно-лісового факультету Української господарської академії в Подєбрадах. Вибір ним цього навчального закладу серед інших, не тільки українських еміграційних, а й чехословацьких, був і свідомим і виправданим, що пояснювалося декількома причинами.

По-перше, Українська господарська академія цілком відповідала добі інтербелуму – періоду науково-технічного прогресу й культурної революції, коли вперше в історії людства реально поліпшився побут. У 1920-х рр. чехословацьке суспільство продовжувало ознайомлюватися як з технічними відкриттями Першої світової війни (засобами гігієни, вологими серветками, паперовими носовими хустинками, кварцевими лампами, чайними пакетиками, наручними годинниками, застібками-блискавками, засобами для гоління з нержавіючої сталі, окулярами та майками), так і з першими авторефрижераторами, електроенцефалографами, контактними лінзами, бульдозерами, асфальтоукладачами, поліграфом, кінематографом, телеграфом, банківськими (Western Union) й поштовими переказами. До усього, з 1924 р. міжвоєнна Чехословаччина почала й сама активно розбудовувати шосейні дороги, оскільки швидкими темпами розвивався її літакопром з автопромом: випускалися стійкі, елегантні, надійні та економні «шкодовки» концерну «Škoda Auto» на бензині та керосині. Тому Академія організовувала свій навчальний процес так, щоб працювати на майбутнє України, враховуючи українські та світові технічні запити й беручи до уваги гендерну та вікову категорію своїх студентів – здебільшого чоловіків від 18 до 45 років, котрі, незважаючи на усілякі перешкоди, намагалися набути високого соціального й фахового статусу.

УГА мала три факультети: 1) агрономічно-лісовий (з відділами агрономії та лісівництва); 2) інженерний (з гідротехнічним та хіміко-технологічним відділами); 3) економічно-кооперативний (з економічним, кооперативним та статистичним відділами). Інженерний факультет готував фахівців у царині цукроваріння, ферментаційної хімічної промисловості (гуральництва, броварства, виробництва дріжджів, оцту, вина, оброблення шкіри, технології туків (мінеральних добрив), дерева), гідромеліорації, а також фахівців у галузі переробки нафти й вугілля. Агрономічно-лісовий зосереджувався на підготовці агрономів, лісівників, бджолярів і ветеринарів, тоді як економічно-кооперативний факультет навчав оперувати бухгалтерією, розумітися на кооперації, яку вже в той час розглядали як третій сектор економіки – «третю альтернативу» приватному та державницькому підприємству. До усього цей факультет випускав також урядовців, консульських службовців, торговельних представників.

По-друге, серед українських вихідців міжвоєнної ЧСР існували два внутрішні рейтинги, з якими Володимир Шевченко мусив рахуватися: «рейтинг вишів» і «рейтинг професій». Першість у «рейтингу вишів» тримала Українська господарська академія, «срібло» було за Українським вищим педагогічним інститутом ім. М. Драгоманова, а ось «бронзу» утримував Український вільний університет. Майже таким самим був і «рейтинг професій», де освітяни (УВПІ

ім. М. Драгоманова) поступалися інженерам, економістам, бджолярам та ветеринарам (УГА в Подєбрадах). Різниця полягала тільки у третьому, четвертому та п'ятому місцях: третє місце займали бібліотекарі (УВУ), четверте – фармацевти (УВУ), а на п'ятому перебували юристи (УВУ). (Шрамченко, 1926).

Якщо ж відштовхуватися від інформації про те, що Володимир Якович навчався до національно-визвольних змагань в Ново-Олександрівському інституті сільського господарства і лісоводства, то обрання ним агрономічно-лісового факультету (підвідділу лісівництва) – цілком закономірне.

Однак у професійному плані рік приніс сотнику нові та не зовсім добрі виклики. Вбивство Симона Петлюри значно уповільнило створення Товариства колишніх вояків армії УНР у ЧСР й спричинило черговий об'єднавчий процес, в якому взяли участь вже УРДП, УСДРП, УПСР, Ліга українських націоналістів і ЦеСУС. Єдині та остаточні об'єднавчі збори усіх цих сторін відбулися в червні 1926 р. Однак сторони звично не дійшли згоди: як соціалісти, так і демократи одноосібно бачили себе на чолі Українського національного об'єднання (УНО).

У 1927–1929 рр. голова «чехословацького розвідпункту» проживав у Подєбрадах. Він був сусідом відомого громадського діяча, благодійника, мецената української культури, агронома, землевласника, видавця й публіциста Євгена Харламповича Чикаленка (1861–1929). Міркуємо, що таке «сусідство» було викликане двома причинами. Найперше – фаховою необхідністю, адже Чикаленка міг багато чому навчити, проконсультувати щодо дипломної роботи. По-друге, сусідство з Чикаленком було викликане й розвідувальною необхідністю. Євген Харлампович, який в УГА обіймав посаду голови Термінологічної комісії, мав чимало клопотів через підтримку поворотників. А полковник Чеботарів, як і аграрій Чикаленко, вбачав у поворотниках, а ще й у «зміновіхівцях», добрих союзників у боротьбі за незалежність України та просив Володимира Шевченка тримати останніх у «полі зору».

Навчання у Господарській академії давалося Володимирі Яковичу легко. У цих роках сотник Шевченко вивчав метеорологію з кліматологією, фітопатологію та бактеріологію сільського господарства, фізіологію сільськогосподарських тварин, ентомологію, ґрунтознавство і геодезію, загальне хліборобство, луківництво й болотознавство, молочарство, дрібні галузі скотарства, агрохімію, сільськогосподарське машинознавство (УГА в Чехословацькій республіці, 1927, с. 15). А ще він розпочав завчасно написання дипломної роботи з теми «Агрономічна організація в УССР».

У ці ж роки, за підтримки декана факультету Бориса Іваницького (1878–1953), у навчальний процес студентів-агрономів та студентів-лісників уводилося користування фотокамерами. У 1919–1939-х в ЧСР найбільш популярною була стереоскопічна фотокамера «Comrig» німецької фірми «F. Deckel» (1912–1952). Оренда такої камери становила всього 25 гелерів за добу. (ЦДАГОУ, ф. 269, оп.1, спр. 893, арк. 90). Користувався такою фотокамерою і студент Шевченко. Так відомо, що він щороку (до 1930-го) на День лісу (2 квітня) разом з іншими подебрадцями-лісниками засаджував ділянки над річкою Лабою певними видами дерев, а потім за допомогою фотокамери та фотокарток відстежував їх зріст та розвиток. (ЦДАГОУ, ф. 269, оп.1, спр. 893, арк. 83). А ось інформації щодо використання фотокамери ним в розвідувальних цілях не маємо.

Інженер-лісник, голова «Українського Соколу» в міжвоєнній ЧСР, полковник Василь Прохода (1891–1971) згадував, що Володимир Якович був добрим промовцем на студентських зібраннях з докладно продуманими і опрацьованими рефератами. А його статті на сторінках часопису «Гуртуймося» відзначалися творчим ентузіазмом і вірою в перемогу української справи. «При відповідних обставинах він був би поважним науковцем». (Прохода, 1966, с. 6).

Останні листи Миколи Чеботаріва до Володимира Шевченка датуються 1927 роком. Їх тематика – особистий архів Симона Петлюри та наявність компромату на близьких до нього осіб, зокрема на генерала-хорунжого, військового міністра ДЦ УНР в екзилі Володимира Петровича Сальського (1885–1940), якого Чеботарів вважав винним у тому, що справа з Військовою академією в Шевченка не склалася. «Сальський має рацію мене нанавидіти, бо багато мається фактів в моїх руках проти нього». (Визвольні змагання, 2003, с. 16).

Навчання сотника Шевченка в 1926–1928 рр. передбачало стипендію. Її розмір складав 400–450 чехословацьких крон. Стипендія виплачувалася в рамках «Руської допомоги акції». Проте, вже з другої половини 1927 р. у міжвоєнній ЧСР «Руська допомога акція» почала згортатися, і тому його старші курси (3-й та 4-й) в 1928–1930 рр. були «безстипендіальними». Виживати в ті роки допомагали ті ж «розвідувальні» 300 злотих. Про зміну цін поки не йшлося, незважаючи на економічну кризу 1929–1933 рр. (Першу республіку чехів і словаків економічна криза зачепила лише в 1932 р. і розтягнулася в країні до 1935 р.).

1928 рік став роком фактичного згортання розвідувальної діяльності Шевченка. Офіційна причина – усунення в січні 1928 р. його куратора, полковника Чеботаріва, від обов'язків керівника Другої секції, а з серпня 1928 р. й з посади командира охорони Головного Отамана

Військ УНР. Неофіційна – вроджені сотниківські обережність й прагнення дістатися суті справи. Деталізація Чеботарівим ускладнень у справі навчання Шевченка у Військовій академії, компромат на конкурентів-курсантів та керівництво ДЦ УНР в екзилі, змусили Володимира Яковича шукати особистої зустрічі з полковником Сальським, а після неї й поготів згортати контакти з Миколою Юхимовичем (Визвольні змагання, 2003, с. 19).

У 1929 р. Володимир Якович виявився єдиною людиною, хто після смерті другої дружини Євгена Чикаленка Юлії Миколаївни Садикової у 1928 р., доглядав за самим Євгеном Харламповичем. У своєму «Щоденнику» Євген Чикаленко писав про Володимира Яковича наступне: «Він визначається між тутешнім студентством як один із найінтелігентніших, найсолідніших і найідейніших; по скінченні Академії він мріє скінчити військову Академію. Бо хоче присвятити своє життя в боротьбі з окупантами України. І під час моєї хвороби він виявив таку сердечність, таку доброзичливість до мене, як і В. Біднов, (йдеться про Василя Олексійовича Біднова (1874–1935) – громадсько-культурного діяча, професора, історика української церкви, члена Української Центральної Ради) який що-дня навідував мене в клініці, приносив все, що мені треба було, щоб підгодувати мене. Взагалі, як-би не Біднов у Празі, а Шевченко тут, то не знаю – чи й набрався-б я так скоро сил після такої тяжкої операції в мої роки. А тим часом їм обоєм я не мав нагоди зробити якоїсь навіть дрібної послуги. Очевидно світ ще не без добрих серцем і безкорисних людей, таких рідкісних в наші часи, особливо на еміграції, де кожен дбає тільки про те, як урвати на поточні свої потреби та про запас на чорний день» (Чикаленко, 2016, с. 312).

Наприкінці 1929 р. Володимир Шевченко був призначений керівником третього сектору Другої Секції, що здійснював аналітичну роботу, вивчаючи друковані джерела інформації для потреб пропагандистської діяльності ДЦ УНР в екзилі. 30 червня 1930 р. він отримав диплом інженера-лісника, захистивши свою дипломну роботу з оцінкою «четвірка».

З початком 1930-х рр. більшість уенерівців починає виїжджати із міжвоєнної Чехословаччини. Значна частина з них повертається назад до Польщі. Про від'їзд Володимира Яковича згадував Василь Прохода: «Йому довелося виїхати до Польщі, де набуті ним звання в той час не потрібні були. Там він працював у канцелярії Польського Генерального штабу. Та праця, правдоподібно, викликала зневіру в доцільність всього того, що він ідеалізував. Та вбила в ньому стремління до національно творчої чинності» (Прохода, 1966, с. 7).

У 1934–1939 рр. Володимир Шевченко одночасно очолював розвідувальний сектор «Наступ» уенерівської спецслужби та був ад'ютантом генерала Володимира Сальського.

Органи ДПУ впродовж 1920–1930-х неодноразово робили спроби вплинути на нього через близьких родичів, які жили в Україні, зокрема через брата, котрий працював у Маріуполі на металургійному заводі. Той писав листи про «щасливе» й «заможне» життя робітників і селян аби переконати повернутися додому. Але Володимир Якович здогадувався, що ті листи писалися під диктовку чекістів, тому не піддався на провокацію. (СЗРУ, Персоналії, 2025).

1941–1943 рр. Володимир Шевченко пережив у Польщі. У 1944 р. опинився у Німеччині. А з 1945 р. перебрався до Британської окупаційної зони, де очолював Центральний допомоговий комітет. До Сполучених Штатів емігрував у 1946 р. Помер 17 липня 1966 р. Перед смертю здав до Архіву-музею товариства абсолювентів УГА–УТГІ свої документи та диплом.

Висновки. Отже, залишаючись у світогляді ідеалістом, безкомпромісним петлюрівцем, який вірив у бездоганність чільних діячів Уряду УНР, Володимир Якович Шевченко своїм життям продемонстрував неможливість нормального функціонування розвідувального пункту на теренах міжвоєнної Чехословаччини, де гору брали політичні опоненти – есери шаповалівської течії. Доводилося рахуватися й з науково-технічним прогресом 1920-х, який засвідчував, що втомлена національно-визвольною боротьбою українська молодь прагнула реалізувати себе фахово та соціально.

Подяка. Висловлюємо слова вдячності Роману Ковалю – досліднику історії Визвольної боротьби українського народу першої половини ХХ століття, президенту Історичного клубу «Холодний Яр» за надану фотокартку Володимира Шевченка.

Фінансування. Автори не отримували фінансової допомоги для проведення дослідження та публікації цієї статті.

Джерела та література:

- Guzun, V. & Vlasenko, V. (Ed.). (2016). «Anchetat de SMERS: sul SSI si liderul emigratiei ucrainene din Romania in dosarele SBU». Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 730 p.
- Kravchuk, O. & Kuzminets, N. (2022). The president of Czechoslovakia Tomaš Garrigue Masaryk and the establishment of the Ukrainian academy of economics. *East european historical bulletin*, (22), 91–102. <https://doi.org/10.24919/2519-058X.22.253730>

-
- Vyzdryk, V. & Kurylyshyn, K. (2022). Ukrainian citizens' committee in 1918 – 1921 (according to the materials of the periodical "Dilo") . *East european historical bulletin*, (24), 90–98. <https://doi.org/10.24919/2519-058X.24.264739>
- Аксьонова, Н. & Хланьова, Т. & Величко, Г. (ed.). (2025). *Історико-культурний феномен Української господарської академії в Подєбрадах*. Praha: Univerzita Karlova, 402 с.
- Бачинський, Л. (1966). Сотник Володимир Шевченко. *Дороговказ: орган вояцької думки і чину*. Торонто. № 13(32). Вересень–грудень. С. 25–26.
- Визвольні змагання (2003). *Визвольні змагання очима контррозвідника*. (Документальна спадщина Миколи Чеботаріва): Науково-документальне видання. Київ: Темпора, 288 с.
- Гоменюк, І. (2025). Фронт без лінії окопів. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/front-bez-liniyi-okopiv/> (дата звернення: 16.05.2025).
- З історії Закарпаття (2020). *З історії Закарпаття: яким було життя та зарплати за «чехів» часів Підкарпатської Русі*. URL: <http://www.mukachevo.net/ua/news/view/1744968> (дата звернення: 14.10.2022).
- Зубко, О. Є. (2010). *Створення та діяльність Українського вищого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі (1923–1933)*. дис... канд. іст. наук: 09.00.12 Українознавство. Київ, 224 с.
- Зубко, О., & Коляструк, О. (2023). Грошові відносини українського еміграційного осередку міжвоєнної Чехословаччини (1918–1939). *Сіверянський літопис*, (5–6), 129–139. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7747339>
- Коваль, Р., Моренець, В. & Юзич, Ю. (2020). «Подєбрадський полк» Армії УНР: До історії Армії УНР, Вільного козацтва, повстансько-партизанського руху, Українських січових стрільців, Галицької армії, УВО, Карпатської Січі. Київ: Історичний клуб «Холодний Яр», Видавництво Марка Мельника. Т. 3. Кн. 9. 304 с.
- Лісов, О. С. (2016). *Новітня вітчизняна історіографія створення та діяльності розвідки і контррозвідки України у 1917–1991 рр.*: дис... канд. іст. наук: 20.02.22. Військова історія. Київ, 265 с.
- Мельничук, О., & Кравчук, О. (2022). Оксана Пеленська. Україна поза Україною: Енциклопедичний словник мистецького, культурного і громадського життя української еміграції в міжвоєнній Чехословаччині (1919–1939). Прага: Národní knihovna České republiky-Slovanská knihovna, 2019. 331 с. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*, 39, 127–131. <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2022-39-127-131>
- Очеретяний, В. (2019). Міжнародно-інформаційна діяльність дипломатичної місії УНР у Празі 1921-1923 рр. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*, 29, 14–19. <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2019-29-14-19>
- Підгірна, Л. М. (2025). *Діяльність нелегальної резидентури «Стамбульська платформа» Державного центру УНР в екзилі (1929–1935)*: дис... доктора філософії: 032 Історія та археологія. Кам'янець-Подільський, 242 с.
- Прохода, В. (1966). Володимир Шевченко (згадка незлим тихим словом). *Бюлетень товариства абсолювентів УГА–УТГІ*. Нью Йорк. Ч. 35–21. С. 6–7.
- СЗРУ. Персоналії. Володимир Шевченко. <https://szru.gov.ua/news-media/personi/volodymyr-shevchenko> (дата звернення: 21.06.2025).
- Сідак, В. & Вронська, Т. (2003). *Спецслужби держави без території: люди, події, факти*. Київ: Темпора, В-во Нац. академії СБУ, 240 с.
- Сідак, В. (2002). Особливості розвідувальної діяльності військової спецслужби ДЦ УНР в екзилі. URL: http://warhistory.ukrlife.org/3_4_02_9.htm (дата звернення: 15.05.2025).
- Стрілець, В. В. (2002). *Українська радикально-демократична партія: витоки, ідеологія, організація, діяльність (кін. ХІХ ст. – 1939р.)*. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський у-т», 361 с.
- Сухобокова О. (2010). Український культурно-освітній осередок у Чехословаччині в 20-х рр. ХХ ст. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*. Вип. 17. С. 133 – 137.
- Сухобокова, О. (2018). Празька група УПСР та створення Соціалістичної Ліги Нового Сходу. *Східноєвропейський історичний вісник*, (6). 134–139. <https://doi.org/10.24919/2519-058X.6.123766>
- Українська господарська академія. (1927). Відбиток з «Записок УГА в ЧСР». Подєбради: [б. м. в.], 45 с.
- ЦДАГОУ - Центральний державний архів громадських об'єднань і українці.
- Чикаленко, Є. (2016). *Щоденник. 1925–1929*. Київ: Темпора, 448 с.

Шрамченко, Л. (1926). *Українське, білоруське та грузинське студентство на високих школах ЧСР. Статистичний нарис*. Подєбради: [б. м. в.], 34 с.

References:

- Aksonova, N. & Khlanova, T. & Velychko, H. (ed.).** (2025). *Istoryko-kulturnyi fenomen Ukrainskoi hospodarskoi akademii v Podiebradakh*. [The historical and cultural phenomenon of the Ukrainian Academy of Economics in Podebrady]. Praha: Univerzita Karlova, 402 s. [in Ukrainian].
- Bachynskiy, L.** (1966). Sotnyk Volodymyr Shevchenko. [Captain Volodymyr Shevchenko]. *Dorohovkaz: orhan voiat'skoi dumky i chynu – Roadmap: an organ of military thought and rank*. Toronto. № 13(32). Veresen–hruden. S. 25–26. [in Ukrainian].
- Chykalenko, Ye.** (2016). *Shchodennyk*. [Diary]. 1925–1929. Kyiv: Tempora, 448 s. [in Ukrainian].
- Guzun, V. & Vlasenko, V. (Ed.).** (2016). "Anchetat de SMERS: sul SSI si liderul emigratiei ucrainene din Romania in dosarele SBU". Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 730 p. [in Romanian].
- Homeniuk, I.** (2025). Front bez linii okopiv. [A front without trenches]. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/front-bez-liniyi-okopiv/> (data zvernennia: 16.05.2025). [in Ukrainian].
- Koval, R. & Morenets, V. & Yuzych, Yu.** (2020). "Podiebradskyi polk" Armii UNR: Do istorii Armii UNR, Vilnoho kozatstva, povstansko-partyzanskoho rukhu, Ukrainskykh sichovykh striltsiv, Halytskoi armii, UVO, Karpatskoi Sichi. ["Podebrady Regiment" of the UNR Army: To the history of the UNR Army, the Free Cossacks, the insurgent-partisan movement, the Ukrainian Sich Riflemen, the Galician Army, the Ukrainian Autonomous Republic, the Carpathian Sich]. Kyiv: Istorychnyi klub "Kholodnyi Yar", Vydavnytstvo Marka Melnyka. T. 3. Kn. 9. 304 s. [in Ukrainian].
- Kravchuk, O. & Kuzminets, N.** (2022). The president of Czechoslovakia Tomáš Garrigue Masaryk and the establishment of the Ukrainian academy of economics. *East european historical bulletin*, (22), 91–102. <https://doi.org/10.24919/2519-058X.22.253730> [in English].
- Lisov, O. S.** (2016). *Novitnia vitchyzniana istoriografiia stvorennia ta diialnosti rozvidky i kontrrozvidky Ukrainy u 1917–1991 rr.* [The latest domestic historiography of the creation and activities of intelligence and counterintelligence of Ukraine in 1917–1991]. (Candidate's thesis) Kyiv. [in Ukrainian].
- Melnychuk, O., & Kravchuk, O.** (2022). Oksana Pelenska. Ukraine poza Ukrainoiu: Entsyklopedychnyi slovnyk mystetskoho, kulturnoho i hromadskoho zhyttia ukrainiskoi emihratsii v mizhvoiennii Chekhoslovachchyni (1919–1939). Praha: Národní knihovna České republiky-Slovanská knihovna, 2019. 331 s. [Oksana Pelenska. Ukraine Outside Ukraine: An Encyclopedic Dictionary of the Artistic, Cultural, and Social Life of Ukrainian Emigrants in Interwar Czechoslovakia (1919-1939). Prague: Národní knihovna České republiky-Slovanská knihovna, 2019. 331 p.] *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Istorii – Scientific Papers of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University Series History*, 39, 127–131. <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2022-39-127-131> [in Ukrainian].
- Ocheretianyi, V.** (2019). Mizhnarodno-informatsiina diialnist dyplomatychnoi misii UNR u Prazi 1921–1923 rr. [International information activities of the diplomatic mission of the UNR in Prague 1921–1923]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Istorii – Scientific Papers of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University Series History*, 29, 14–19. <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2019-29-14-19> [in Ukrainian].
- Pidhirna, L. M.** (2025). *Diialnist nelegalnoi rezdydentury "Stambulska platforma" Derzhavnogo tsentru UNR v ekzyli (1929–1935)* [Activities of the illegal residency "Istanbul Platform" of the State Center of the UNR in exile (1929–1935)]. (Candidate's thesis). Kam'ianets-Podilskyi. [in Ukrainian].
- Prokhoda, V.** (1966). Volodymyr Shevchenko (zghadka nezlym tykhym slovom). [Volodymyr Shevchenko (mention in a kind, quiet word)]. *Biuleten tovarystva absolventiv UHA–UTHI – Bulletin of the UGA–UTGI Alumni Association*. Niu York. Ch. 35–21. S. 6–7. [in Ukrainian].
- Shramchenko, L.** (1926). *Ukrainske, biloruske ta hruzynske studentstvo na vysokyykh shkolakh ChSR. Statystychnyi narys*. [Ukrainian, Belarussian and Georgian students at higher education institutions in the Czechoslovakia. Statistical essay]. Podebrady: [b. m. v.], 34 s. [in Ukrainian].
- Sidak, V. & Vronska, T.** (2003). *Spetssluzhby derzhavy bez terytorii: liudy, podii, fakty*. [Special services of a state without territory: people, events, facts]. Kyiv: Tempora, V-vo Nats. akademii SBU, 240 s. [in Ukrainian].
- Sidak, V.** (2002). *Osoblyvosti rozviduvalnoi diialnosti viiskovoi spetssluzhby DTs UNR v ekzyli*. [Peculiarities of intelligence activities of the military intelligence service of the Central Military

-
District of the Ukrainian People's Republic in exile]. Retrieved from http://warhistory.ukrlife.org/3_4_02_9.htm (data zvernennia: 15.05.2025). [in Ukrainian].
- Strilets, V. V.** (2002). *Ukrainska radykalno-demokratychna partiia: vytoky, ideolohiia, orhanizatsiia, diialnist (kin. XX st.–1939r.)*. [Ukrainian Radical Democratic Party: origins, ideology, organization, activities (late 19th century–1939)]. Kyiv: Vydavnycho polihrafichnyi tsentr «Kyivskyi u-t», 361 s. [in Ukrainian].
- Sukhobokova O.** (2010). Ukrainskyi kulturno-osvitnii osередok u Chekhoslovachchyni v 20-kh rr. XX st. [Ukrainian cultural and educational center in Czechoslovakia in the 1920s.]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Seriia: Istorii – Scientific Papers of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University Series History*. Vyp. 17. S. 133 – 137. [in Ukrainian].
- Sukhobokova, O.** (2018). Prazka hrupa UPSR ta stvorennia Sotsialistychnoi Lihy Novoho Skhodu. [The Prague group of the UPSR and the creation of the Socialist League of the New East]. *Skhidnoieuropeyskyi istorychnyi visnyk – East European Historical Bulletin*, (6). 134–139. <https://doi.org/10.24919/2519-058x.6.123766> [in Ukrainian].
- SZRU.** Personalii. Volodymyr Shevchenko. [Personalities. Volodymyr Shevchenko]. Retrieved from <https://szru.gov.ua/news-media/personi/volodymyr-shevchenko> (data zvernennia: 21.06.2025). [in Ukrainian].
- TsDAHOU** – Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan i ukrainiky [Central State Archive of Public Associations and Ukrainian Studies].
- Ukrainska hospodarska akademiia.** [Ukrainian Academy of Economics]. Vidbytok z «Zapysok UHA v ChSR». Podiebrady: [b. m. v.], 45 s. [in Ukrainian].
- Vyzdryk, V. & Kurylyshyn, K.** (2022). Ukrainian citizens' committee in 1918 – 1921 (according to the materials of the periodical "Dilo") . *East european historical bulletin*, (24), 90–98. <https://doi.org/10.24919/2519-058X.24.264739> [in English].
- Vyzvolni zmahannia** (2003). *Vyzvolni zmahannia ochyma kontrozvidnyka. (Dokumentalna spadshchyna Mykoly Chebotariva)* [Liberation struggles through the eyes of a counterintelligence officer. (Documentary heritage of Mykola Chebotarev)]: Naukovo-dokumentalne vydannia. Kyiv: Tempora, 288 s. [in Ukrainian].
- Z istorii Zakarpattia** (2020). Z istorii Zakarpattia: yakym bulo zhyttia ta zarplaty za «chekhiv» chasiv Pidkarpatskoi Rusi. (Foto). [From the history of Transcarpathia: what life and salaries were like under the "Czechs" of the times of Subcarpathian Rus']. Retrieved from <http://www.mukachevo.net/ua/news/view/1744968> (data zvernennia: 14.10.2022). [in Ukrainian].
- Zubko, O.** (2010). *Stvorennia ta diialnist Ukrainskoho vyshchoho pedahohichnoho instytutu im. M. Drahomanova v Prazi (1923–1933)*. [The creation and activity of the Ukrainian Higher Pedagogical Institute named after M. Dragomanov in Prague (1923–1933)]. (Candidate's thesis). Kyiv, 224 s. [in Ukrainian].
- Zubko, O., & Koliastruk, O.** (2023). Hroshovi vidnosyny ukrainskoho emihratsiinoho osередku mizhvoiennoi Chekhoslovachchyny (1918–1939). [Monetary relations of the Ukrainian emigration center of interwar Czechoslovakia (1918–1939)]. *Sivrianskyi litopys – Severyansky Chronicle*, (5–6), 129–139. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7747339> [in Ukrainian].